

РОЗДІЛ 6. ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

ЕКОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЕФЕКТИВНОГО ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ

ENVIRONMENTAL ASPECTS OF EFFECTIVE USING OF LAND RESOURCES

УДК 504:003.13:330.15

Поповиченко Г.С.

к.е.н., доцент кафедри обліку і аудиту
Луганський національний
аграрний університет

Сергієнко С.С.

асистент кафедри менеджменту,
статистики та економічного аналізу
Луганський національний
аграрний університет

У статті проведено аналіз екологічного стану та його впливу на ефективне використання земельних ресурсів і матеріально-ресурсного потенціалу. Ситуація із забезпеченням підприємств аграрного сектору матеріально-технічними ресурсами потребує масштабного реформування їх виробництва, реалізації, обслуговування і використання в сучасних умовах з оглядом на екологічне становище.

Ключові слова: земля; земельні ресурси; потенціал; матеріально-ресурсний потенціал; екологічний стан; аграрний сектор.

В статье проведен анализ экологического состояния и его влияния на эффективное использование земельных ресурсов и материально-ресурсного потенциала. Ситуация по обеспечению предприятий аграрного сектора материально-техническими ресурсами

требует масштабного реформирования их производства, реализации, обслуживания и использования в современных условиях с оглядкой на экологическое состояние.

Ключевые слова: земля, земельные ресурсы; потенциал; материально-ресурсный потенциал; экологическое состояние; аграрный сектор.

The article analyzes the ecological state and its influence on the effective use of land resources and material and resource potential. The situation in providing agricultural enterprises with material and technical resources requires a large-scale reform of their production, sales, service and use in modern conditions, taking into account the environmental situation.

Key words: earth; land resources; potential; material and resource potential; ecological state; agricultural sector.

Постановка проблеми. У процесі економічних реформ в Україні радикально змінилися економічні, екологічні і фінансові умови виробничої діяльності підприємств. Складні ринкові умови примушують аграрні підприємства постійно балансувати між рентабельністю і конкуренцією на ринку. У таких умовах втрати підприємства від неефективного використання ресурсного потенціалу є особливо гострими і часто невиправданими.

Успіх фінансово-господарської діяльності будь-якого суб'єкта в ринкових умовах залежить насамперед від двох факторів: наявності ресурсів (матеріальних, трудових, грошових) та вміння керувати ними з найбільшою ефективністю.

В Україні особливо гострими є проблеми, пов'язані з критичним екологічним станом. Особливо вони ускладнилися в останні роки через погіршення соціально-економічної ситуації в державі, радіоактивне забруднення значної території внаслідок Чорнобильської катастрофи, зростання шкідливих видів виробництва та низку інших факторів.

Масштаби техногенного забруднення в Україні на початок 90-х років досягли значного, подекуди критичного рівня. Як відзначає С.І. Васюта (2000), серед усіх 20 економічних районів колишнього СРСР, за оцінкою лабораторії моніторингу природного середовища й клімату Держкомгідромету, територія України в складі колишнього Союзу була найбільш техногенно забрудненою. Викиди шкідливих речовин в атмосферу наприкінці 80-х рр. в Україні становили:

у Донецько-Придніпровському економрайоні – 74%, Південно-Західному – 18%, Південному – 8% від загальної кількості в країні [10].

Нераціональне природокористування привело до вичерпання Шебелинського, Бориславського родовищ нафти та газу, надр Донбасу, найбільших в СРСР родовищ сірки в Роздолі та Яворові, марганцю в Нікополі, багатих на залізо руд у Кривому Розі. Масове вирубування лісів поставило Україну на останнє місце в Європі за лісистістю територій (14,3% загальної території зайнято лісом, 0,2 га лісу в Україні припадає на одного мешканця, тоді як у світі – 1,2 га). Надмірна експлуатація й хімізація зменшили площу і підірвали родючість наших чорноземів, отруїли ґрунти, ріки, озера й моря.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам матеріально-технічного забезпечення підприємств АПК велику увагу приділяє З.Є. Кириленко. Екологічним проблемам ефективного функціонування системи АПК присвячено публікації таких учених-аграріїв, як П.Т. Саблук, В.Г. Кіт, Б.М. Пунько та ін.

Невирішеними залишаються екологічні питання ефективного використання ресурсів в Україні та її регіонах.

У зв'язку з цим на сучасному етапі розвитку нашої економіки особливої актуальності набувають питання пошуку оптимальних шляхів управління ресурсами, покращення екологічного стану з метою підвищення ефективності господарської діяльності.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є аналіз екологічного стану та його впливу на ефективне використання матеріально-ресурсного потенціалу.

Виклад основного матеріалу. Матеріально-технічна база сільськогосподарських підприємств покликана забезпечити постачання значних щорічних обсягів сільськогосподарської продукції для внутрішнього використання та зовнішньоекономічної поставки. Тому державна технічна політика повинна бути спрямована на зміцнення матеріально-технічної бази, на повне технічне забезпечення необхідними засобами виробництва, засноване на інноваційній основі, користуючись високоефективними технологіями, на підвищення ефективності аграрного сектору, на поліпшення екологічної ситуації на селі.

Найбільше природне багатство України – чорноземи. Вони становлять майже 50% світового банку чорноземів. Загальний земельний фонд України становить 60 млн га і представлений переважно різновидами чорноземів, котрі займають 57% усіх сільськогосподарських угідь (посівні площі займають 33,5 млн га) і становлять 68% орних земель. У середньому на одного мешканця України припадає 0,8 га сільськогосподарських угідь. Уже зіпсовано 60% чорноземів. Щорічно втрачається 100 тис. га родючих ґрунтів. Понад 18 млн га земель ушкоджені ерозією (20 років тому їх було 13 млн га). Ще 2 млн га захімізовані настільки, що рекультивувати їх майже неможливо [7].

Лише 8% земель території України перебуває нині в природному стані (болота, озера, гірські масиви, покриті та не покриті лісом). Змінилося екологічно допустиме співвідношення між площами ріллі, природних угідь, лісових і водних ресурсів. Це негативно вплинуло на стійкість агроландшафту, посилюються ерозійні процеси. Так, площа еродованої ріллі за останні 25 років збільшилася на 33%, вміст гумусу зменшився з 3,5 до 3,2%. Український чорнозем містив колись 18% гумусу. На такій землі можна було збирати урожай пшениці 100 ц/га. Тепер цей показник значно менший. Нині середня урожайність зернових культур становить 30 ц/га й нижче. 200 тис. га родючих земель України містять 10 млрд тонн шкідливих промислових відходів, що становить 30% усіх шкідливих відходів промисловості колишнього СРСР [10].

Екологічний стан в Україні характеризується як напружений. За останні 10 років в атмосферу було викинуто 15 млн т шкідливих речовин, у т. ч. промисловістю – 9 млн т, але за останні 2 роки екологічна ситуація покращується, це пояснюється скороченням обсягів виробництва промисловості, електростанціями, транспортом через важке фінансове становище. Головні забруднювачі – енергетика, металургія, вугільна та хімічна промисловості, виробництво будівельних матеріа-

лів, які розташовані в зоні Степу. Так, найбільше у середньому на одне підприємство викинуто шкідливих речовин в атмосферне повітря у Донецькій (3215,4 т), Дніпропетровській (3504,6 т), Луганській (863,7 т), Запорізькій (902,4 т) областях; найменше – у Тернопільській (27,3 т), Чернівецькій (29,1 т) та Закарпатській (31,8 т) [10].

У складному екологічному стані знаходяться ріки Сіверський Донець, Дніпро, Дністер та інші. У результаті дії газоподібних атмосферних забруднювачів та кислих опадів ґрунти і сільськогосподарські культури підлягають ризику.

Найінтенсивніше забруднення важкими металами спостерігається майже на всій території південно-східних областей України. Вміст важких металів у радіусі 10–15 км від забруднювача перевищує гранично допустиму норму в 2–6 разів у таких містах, як Донецьк, Маріуполь, Одеса, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Дніпродзержинськ, Луганськ, Северодонецьк, Кривий Ріг, Макіївка, Алчевськ, Київ, Харків.

Прийнято вважати, що близько 50% загального додатку до врожаю забезпечують мінеральні добрива, 25% дає сортування зерна, ще 25% досягається за рахунок технологій вирощування. Однак не варто забувати, що використання мінеральних добрив – азотних, фосфорних, калійних, комплексних та інших – часто супроводжується небажаною побічною дією. Це виявляється в забрудненні середовища й пояснюється незбалансованим використанням добрив, відхиленням від нормативів їх внесення. Деякі види мінеральних добрив підвищують кислотність ґрунтів, сприяють накопиченню в них небезпечних залишків. Відомо, що рослини засвоюють лише 50% добрив, решта вимивається атмосферними опадами. Якщо неправильно використовувати мінеральні добрива, в навколишньому середовищі може накопичуватися в підвищених кількостях азот, фосфор, калій. Перевищення рекомендованих норм добрив, невиконання оптимальних термінів і способів їх внесення приводять до проникнення нітратів, сульфатів, хлоридів у ґрунтові води й підвищення їх вмісту в колодязній воді, що шкідливе для здоров'я людей, тварин, рибного господарства.

Найвищий рівень забруднення ґрунтів спостерігався в Маріуполі та в Алчевську. У житловому фонді міст та селищ міського типу України щорічно нагромаджується близько 40 млн т сміття, яке знешкоджується на 656 міських сміттєзвалищах та на 4 сміттєспалювальних заводах, стан яких, на жаль, не відповідає сучасним вимогам [10].

Великої шкоди ґрунтам України завдала науково необґрунтована меліорація. Майже 50 тис. га орних земель підтоплені. Щорічно площа еродованих земель зростає на 70–80 тис. га. Значної екологічної шкоди земельні та інші ресурси зазнають внаслідок забруднення викидами промисловості, відходами транскордонного переносу, а також

через недосконале використання засобів хімізації в аграрному секторі.

Великої гостроти набула проблема радіоактивних відходів. На АЕС накопичено тисячі тонн відпрацьованого ядерного палива, десятки тисяч кубометрів твердих і десятки мільйонів літрів рідких радіоактивних відходів. У промисловості, сільському господарстві, медицині та в наукових закладах накопичено понад 100 тисяч відкритих та закритих радіоактивних джерел. Понад 70 млн м куб радіоактивних відходів (РАВ) зосереджено у відвалах уранової, гірничодобувної та переробної промисловості.

Із Чорнобильською аварією пов'язана величезна кількість РАВ, точний обсяг котрих ще не визначений. Після аварії на Чорнобильській АЕС радіонуклідами було забруднено 4,6 млн га, з використання вилучено 119 тис. га сільськогосподарських угідь [10].

Процеси радикального реформування економіки та національно-державної розбудови України в умовах глибокої еколого-економічної кризи об'єктивно вимагають всебічної екологізації аграрної діяльності.

Все це негативно впливає на ефективність використання ресурсного потенціалу України та окремих її регіонів. Через забруднення ресурсів національний товаровиробник не може конкурувати на зовнішньому та внутрішньому ринках із причин виробництва екологічно «нечистої» продукції.

Вирішення екологічних проблем вимагає значних фінансових витрат. На думку аналітиків, щоб перебороти негативні екологічні тенденції в Україні на охорону і відтворення якості навколишнього середовища, слід щорічно виділяти не менше 3–4 відсотків ВВП. Проте сьогодні витрати на природоохоронні заходи, навпаки, щорічно зменшуються. Так, у Луганській області інвестиції в основний капітал на охорону навколишнього середовища та раціональне використання природних ресурсів у 2008 році порівняно з 2000 роком зменшилися на 20%.

Проте вирішення екологічних проблем вимагає не стільки подолання негативних наслідків виробничої діяльності, скільки усунення причин екологічних негараздів. Техніка і технології, які використовуються на більшості українських підприємств, в тому числі і в АПК, вимагають використання великих обсягів сировини, зокрема енергоносіїв.

Катастрофічний стан системи матеріально-технічного забезпечення в сільськогосподарському виробництві викликаний відсутністю відновлення основних фондів поряд з їх зношуванням і постійним списанням. Зношування основних фондів (коефіцієнт зношування в середньому в Україні дорівнює 78%), порушення оптимальної структури й видового складу фондів не забезпечує необхідного рівня й темпів збільшення виробництва, прибутковості й платоспроможності аграрних підприємств.

Висновки з проведеного дослідження.

В Україні необхідно впроваджувати комплексний підхід до вирішення проблем технічного переозброєння села. Його головні складники повинні ґрунтуватися на науково-технічних, соціально-економічних та екологічних шляхах розвитку.

Зараз Україна може й повинна реально стати гарантом виживання свого народу, докорінного поліпшення стану всіх регіонів країни, виходу з важкої еколого-економічної кризи. Все це можливо за умов нормування нового екологічно орієнтованого господарського механізму, встановлення пріоритету закону й територіального управління в питаннях природокористування та охорони довкілля.

Науково-технічні зумовлюються розвитком науково-технічного прогресу, удосконаленням техніки і технологій, розширенням упровадженням у виробництво результатів кращого досвіду [3].

Соціально-економічні – значною мірою підвищенням рівня мотивації, поліпшенням організації та управління, досконалішою координацією діяльності всіх ланок у межах єдиної галузевої системи.

Зазначимо, що нині здійснюють низку заходів щодо підвищення рівня екологічного стану земель:

- розроблено нормативно-правові акти щодо екологічного використання та відтворення земельних ресурсів;

- запроваджують у практику системне та комплексне використання природних ресурсів;

- розробляють та запроваджують у виробництво маловідходні та безвідходні технологічні процеси, які дають змогу помітно скоротити чи взагалі унеможливити забруднення природного середовища і забезпечують глибше перероблення первинної сировини;

- здійснюють санітарні рубання земель, які забезпечують підвищення продуктивності лісів;

- створюють громадські організації з метою підвищення свідомості людей, поліпшення екологічної культури та екологічної ситуації краю [2].

Для екологізації економіки доцільними є такі послідовність та пріоритетність:

1. Використання альтернативних варіантів вирішення екологічних проблем (структурна перебудова економіки).

2. Розвиток маловідходних і ресурсозберігаючих технологій промисловості (технологічні зміни).

3. Зниження енерговитрат на одиницю продукції, в сільському господарстві – поширення застосування нетрадиційних систем землеробства.

4. Використання альтернативних тепло- та електростанцій (перехід на сонячні батареї, повітряні електростанції).

5. Використання альтернативного пального для техніки та транспортних засобів (біопальне).

6. Розроблення безпосередніх природозберігаючих заходів (створення природоохоронних територій, будівництво очисних споруд тощо) [7].

Саме комплексність, коли всі аспекти перетворень розглядаються як єдине ціле і водночас кожний складник виконує притаманну йому функцію, повинна зумовлювати нормальне регулювання підвищення ефективності функціонування агропромислового виробництва.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бочко О.Ю. Сучасний еколого-економічний стан земельних ресурсів закарпатської області. / О.Ю. Бочко // Науковий вісник НЛТУ України. 2016. Вип. 19.7. С. 85–89.
2. Мельник Л.Ю., Макаренко П.М. Матеріально-технічна база сільського господарства в контексті державної аграрної політики / Л.Ю. Мельник, П.М. Макаренко // Економіка АПК. 2017. № 3. С. 19.
3. Микитюк О.М., Грицайчук В.В., Злотін О.З., Маркіна Т.Ю. Екологічна ситуація в Україні. Стан земельного фонду України // http://geoknigi.com/book_view.php?id=379
4. Корнійчук Л. Економічне зростання і сталий розвиток / Л. Корнійчук // Економіка України. 2012. № 4. С. 82–90.
5. Основні засоби // Сільське господарство України. 2017 рік. Департамент статистики сільського господарства та навколишнього середовища. Держкомстат України, 2018. 548 с.
6. Стан земельних ресурсів України та основні вимоги щодо їх охорони та раціонального використання // https://studopedia.com.ua/1_166158_stan-zemelnih-resursiv-ukraini-ta-osnovni-vimogi-shchodo-ih-ohoroni-ta-ratsionalnogo-vikoristannya.html.
7. Ульяновченко О.А. Основні напрямки екологізації економічного розвитку. Проблеми ефективного функціонування АПК в умовах нових форм власності та господарювання: [кол. монографія] / За ред. П.Т. Саблука, В.Я. Амбросова, Г.Є. Мазнева. К.: ІАЕ, 2011. С. 125.
8. Усенко А.В. Економічні аспекти підвищення енергетичної ефективності виробництва сільськогосподарської продукції: Дисертація. Луганськ: ЛНАУ, 2004. С. 33–34.
9. Щурик М. Основні напрями поліпшення еколого-економічного стану земель аграрного сектора / М. Щурик // Вісник ЛДАУ: економіка АПК. 2016. № 13. С. 634–639.
10. Державна служба статистики України: офіційний сайт [Electronic source]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua>.